

Nasıl Bir Anayasa?

İHD

İnsan Hakları Derneği

<https://ozgurcedergi.com/>

Nisan 2026 – Sayı 1

Nasıl bir anayasa sorusuna verilecek en kestirme, kısa ve net cevap elbette ki demokratik bir anayasa deyip konuyu kapatmak mümkün. Çünkü demokrasi teorik olarak Türkiye'nin tüm farklılıklarını kapsayan çoğulcu bir kavram. İçinde Türk, Kürt, Alevi, Sünni gibi herhangi bir etnik ya da inanç grubunun adını anmadan da Türkiye'nin tüm fay hatlarına çözüm üretecek çoğulcu bir kavram. Demokratik sivil anayasa kavramı bu nedenle sıklıkla kullanılan bir kavramdır.

Anayasalar, öngördüğü egemenlik anlayışı, taşıdığı içerik, öngördüğü devlet yapısı gibi daha pek çok konuda farklılık arz etmektedir. Yani anayasaya hâkim olan düşünceye göre demokratik ya da otoriter; çerçeve anayasa ya da ayrıntılı (kazuistik) anayasa; üniter devlet ya da federal devlet anayasası gibi farklılıklar arz etmektedir. Bunun dışında da değiştirme usulleri gözetilerek katı veya yumuşak anayasa olarak tasnif edilmektedir. Yürürlükteki 1982 Anayasası bu kriterlere göre değerlendirildiğinde ayrıntılı olarak kaleme alınmış, üniter devleti esas alan, değiştirilme usulü açısından sert ve otoriter bir anayasa olarak değerlendirmek mümkün.

Gelinen aşamada Türkiye'nin çok kimlikli, çok inançlı çoğulcu yapısını gözardı eden, Türklüğü ve suniliği ana eksene alan, diğer kimlikleri ve inançları bu potalarda eritmeye çalışan 1982 Anayasasının derde deva olmadığı aşıkardır. Kürtlerin kimlik, Alevilerin inanç özgürlüğü talebi, Sünnilerin katı laiklik ilkesine karşı itirazları dikkate alındığında mevcut anayasa topluma birkaç gömlek dar gelmekte, toplumsal fay hatlarını tetiklemede, çatışma alanlarını derinleştirmekte ya da yeni

çatışma alanları yaratmaktadır. Peki o zaman topluma dar gelen bu anayasa kimin anayasası?

Anayasalar devletlerin kurucu sözleşmesidir. Temel amaç siyasal gücün kimler tarafından nasıl kullanılacağını kurallara bağlamak, böylece bu gücün kötüye kullanılmasını ya da suistimal edilmesini engellemektir. Yani en yaygın tanımıyla yurttaş gücü elinde bulundurana karşı yani devlete karşı korumaktır. 1982 Anayasa'sının en çok eleştirilen yönlerinden biri de farklılıkları tehdit olarak gören ve bu tehditlere karşı devleti koruyan bir düşünce sistematığına sahip olmasıdır. Bu tehdit algısı nedeniyle farklı kimlikleri ve inançları reddeden, etnik ve inanç açısından homojen bir ulus devlet anlayışı anayasanın dibacesi de dahil olmak üzere tüm ruhuna sinmiştir. Bu nedenle 1982 Anayasası toplumun değil devletin anayasasıdır, yani toplumu ya da bireyi koruyan değil, devleti koruyan ve yücelten bir anayasadır. Dolayısıyla anayasada değişmesi gereken temel ilke devletin değil yurttaşın korunduğu ve öncelendiği bir ruh ve anlayıştır.

1982 anayasasına hâkim olan "devletçi" ruh anayasanın tamamına sirayet etmiştir. Anayasanın odağında olan bu anlayış, devlete; inanç, eğitim ve kimlik dahil olmak üzere tüm sosyal ve siyasal alana mutlak hakimiyet alanı açmış, devleti adeta bir sosyal mühendislik yetkileriyle donatmıştır. Sözümona laiklik ilkesi devleti din işlerinin tam odağına yerleştirmiş, resmen ilan edilmese de "tek din" anlayışı, iktidarların ideolojilerinden bağımsız olarak adeta bir devlet uygulaması haline gelmiştir. Bu tekçi anlayış Aleviler başta olmak üzere farklı inanç gruplarının itirazıyla karşılaşmış; inançlar arasında gerilimlere sebep olmuş, zaman zaman da pogromlara dönüşmüştür. Bu sebeple anayasada elzem olan bir diğer değişiklik otoriter laiklik ilkesinin yerine, devletin din ve vicdan özgürlüğü konusunda tam tarafsız kalarak, tüm inanç ve inançsızlık biçimlerini güvence altına alınmasını sağlayan, din ve devlet işlerinin ayrılmasını bireysel haklar çerçevesinde savunan özgürlükçü laiklik anlayışıdır. Bireyin din, vicdan ve ibadet özgürlüğünü savunmak temel amaçtır. Devletin görevi de farklı inanç gruplarının birbirine baskı kurmasını önlemektir. Nihayet en temel farklardan biri de dini/inancı kamusal alandan tümüyle silmek değil, din ve inanç özgürlüğünü korumaktır.

Vatandaşlık/yurttaşlık tanımı Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasa serüveninin en tartışmalı konusudur. 1924 Anayasası ile başlayan ve küçük farklılıklarla 1961 ve 1982 Anayasalarına da sirayet eden Türk/Türklük vurgulu vatandaşlık tanımı üzerine ciltler dolusu kitaplar, makaleler ve tezler yazılmıştır. Bu sorunlu tanım aynı zamanda hemen her dönem siyasetin ve sivil toplumun da gündemini meşgul etmiştir.

Vatandaşlık tanımı 1982 Anayasasınının 66. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür." Maddenin lafzi yorumuna göre "devlette de Türk" o devletin vatandaşı olan "herkes de Türk". Bu düzenlemenin destekçileri buradaki "Türk" vurgusunun bir etnisiteyi değil, bir coğrafyayı ya da kültürel kimliği (üst kimlik) kapsadığını ileri sürmektedir. Bu savlar gerçeği yansıtmamakla birlikte gerçek olsa bile zaten sorunlu yaklaşımlardır. Bir coğrafyada (ülke sınırları içerisinde) birden fazla etnik grup yaşayabilir ve pek tabii ki bu etnik grupların kendi dilleri ve kültürleri de mevcuttur. Dolayısıyla bu sorunlu yaklaşımın iler tutar bir yanı yok.

Türkiye Cumhuriyeti'nin (Osmanlı dönemi hariç) yüz yıllık anayasa geçmişinde etnik vurgulu vatandaşlık tanımında ısrar; ülkenin çok kimlikli, çok inançlı, çok kültürlü ve çok dilli çoğulcu yapısı ile bağdaşmamaktadır. Çoğulculuğu boğan tek ulus, tek dil ve tek inanç ısrarı çeşitli ölçeklerde isyanlara ve toplumsal kırılmalara neden olmuştur. Kürt meselesine de kaynaklık eden bu tekçi yaklaşım yarattığı ağır maliyetler nedeniyle artık sürdürülebilir bir politika olmaktan çıkmıştır. Sorunu aşmanın yolu basittir. Birçok anayasa hukukçusu ve STK'nın üzerinde uzlaştığı üzere Anayasanın 66. Maddesinin "***Türkiye Cumhuriyeti'ne (Devlete) vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır ve eşit haklara sahiptir***" şeklinde bir değişiklik bu alandaki tartışmaları sona erdirecektir. Bu öneri vatandaşlığı, etnik bir kimliğe referansı olmaksızın hukuki bir bağ olarak tanımlamaktadır. Bu şekilde bir düzenleme, ülkede yaşayan bütün etnik gruplar için dil ve kültür haklarının koruma altına alınmasına ve geliştirilmesine, ayrımcılığın önemli ölçüde sınırlandırılmasına ve nihayetinde toplumsal barışa ciddi bir katkı sunacaktır.

Cumhuriyet dönemi anayasalarının ve nihayetinde 1982 Anayasasının yarattığı bir diğer temel kriz alanı ise “dil” konusundaki tekçi yaklaşımdır. Bu yasakçı ve tekçi yaklaşım 1983 yılında çıkarılan 2932 Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun ile tüm kamusal alandaki farklı dil kullanımını da yasaklayan kanun ile birleştiğinde Türkçe dışındaki diller konusunda tam bir yasaklılık haline sebep olmuştur. Dil konusunda bir takım palyatif iyileştirmeler yapılsa da, kimlik temelli kültürel hakların korunması ve geliştirilmesi, anadilinde eğitim konusunda gerekli anayasal ve yasal düzenlemeler yapmadan sorunun nihai çözümü mümkün görünmemektedir.

Türkiye’de “ana dili” kavramsal olarak resmî dilin karşıtı ya da rakibi olarak ele alınmakta kriminal bir mesele olarak damgalanmaktadır. Halbuki dünyada birden fazla resmî dili olan çok sayıda üniter devlet örneğine rastlamak mümkün. Dolayısıyla bilimsel çerçeveyi esas alan çok dilli ve çok kültürlü bir anayasal düzenleme, ülkenin kültürel zenginliğine ciddi bir katkı sunacağı gibi iç çatışmaları da ortadan kaldırma işlevi göreceğinden kuşku bulunmamaktadır.

1982 Anayasasının “Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi” başlıklı 42. Maddesinde kültürel hakları koruma ve geliştirme, ana dilinde kamu hizmeti alama ve anadilinde eğitim hakları konusundaki kısıtlayıcı ve yasaklayıcı bir tarzda kaleme alınmıştır. Türkiye, bu politikanın devamı olarak taraf olduğu bazı uluslararası sözleşmelerdeki ana dilinin kullanılmasına ilişkin maddelere çekince koymuştur. Dil konusunda hem ulusal mevzuat açısından hem de taraf olunan uluslararası mevzuat açısından tavizsiz bir yasaklılık hali söz konusu.

Bazı anayasa hukukçuları başlangıç olarak sert kutuplara ayrılmış bir siyasal iklimde bu tür netameli meselelerin demokratik bir çerçevede çözümünün zorluklarına dikkat çekerek Anayasanın 42.maddesinin özellikle son fıkrası olmak üzere diğer yasaklayıcı hükümleri ilga ederek nötr bir tutum belirlemenin ve sorunun yasal düzenleme ile çözümü için meclise havale edilmesini başlangıç için bir adım olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmüştür. Ancak 1982 anayasasının antidemokratik yapısı nedeniyle sebep olduğu toplumsal krizlerin daha fazla ertelenmesi yeni krizlere yol açma riskini de beraberinde getirebilir. Kürt Meselesi

bağlamında konu ele alındığında “dil talebinin” anayasal düzlemde çözülmesinin sorunun çözümüne çok ciddi bir katkı sunacağından kuşku bulunmamaktadır. Bu nedendir ki yeni anayasada “kültürel haklar”, “ana dilinde kamu hizmeti alma” ve “anadilinde eğitim” taleplerini karşılayacak bir düzenleme Kürt Meselesinin çözümüne ciddi bir katkı sunacağı gibi Türkiye’de yaşayan diğer etnik grupların da aidiyetini güçlendirecektir.

Bu yazıda değineceğim son konu, Türkiye gibi hem coğrafik olarak büyük hem de nüfus olarak kalabalık ve toplumsal olarak çoğulcu yapısıyla bağdaşmayan katı merkezîyetçi idari yapısının daha ademi merkezîyetçi bir yönetim modeline olan ihtiyacına dair önermedir. Hemen söyleyeyim ademi merkezîyetçilik üniter devletin alternatifi değildir. Aksine kamu idaresine ait yetkilerin demokratik şekilde dağıtılması ve paylaşılmasıdır. Literatürde yerel demokrasi olarak da adlandırılan bu yönlü talepler çeşitli siyasi partiler ve siyasi aktörler tarafından farklı zaman dilimlerinde dile getirilmiş ancak korkular gerçekliğin önüne geçmiş ve bu talep bastırılmış ve ötelenmiştir. Bu konudaki en yakın ve güncel girişim 2004 yılında AKP tarafından Meclis gündemine getirilen 5227 sayılı “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısıdır.” Bu yasa, yerinden yönetim, katılımcılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini merkeze almıştır. Dönemin cumhurbaşkanı tarafından veto edildiği için kadük kalan bu yasa, merkezi yönetimin yetkilerinin bir kısmının yerel yönetimlere devrini ve merkezi idarenin küçültülmesini amaçlamıştır. Hukuki denetim (vesayet) yerine, yerindelik denetimini önceleyen; bu şekilde yerel demokrasiyi güçlendiren bu yasa revize edilerek pekâlâ yeniden meclise sunulabilir. Güçlendirilmiş ve yerelleşmiş demokrasi anlayışı, sorunların çözümüne de önemli bir dayanak oluşturacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bugüne, son yüzyılında enerjisinin önemli bir kısmını “içerideki” sorunlara harcamıştır. Demokratikleşmeyle çözebileceği birçok sorunu, yapay korkularla bir güvenlik sorunu olarak ele almış, özgürlük-güvenlik dengesinde sürekli güvenliği öncelemiştir. Bu önceliğin kaçınılmaz sonucu olarak demokratikleşme, devlet bütünlüğü açısından tehdit olarak algılanmış; baskı, asimilasyon politikaları yegâne çözüm yöntemi olarak benimsenmiştir. Kürt Meselesi bağlamında tartışılan temel hak ve özgürlükler, Türkiye siyasetinde “bölünme fobisi” ile eşdeğer bir siyasal söylem haline gelmiştir.

Hiç kuşkusuz birçok siyasi aktör siyasal ikbal uğruna bu yapay tehdidi iyi ambalajlayıp, cilalayıp kitlelere sunmuştur. Bu yapay korku ırkçılık ve nefret söylemlerini körüklemiş, kitleleri ve siyasi aktörleri demokrasi ve barış girişimlerinden de olabildiğince uzaklaştırmıştır. Yani özcesi rüzgâr ekenler fırtına biçmek zorunda kaldı. Ama şimdi fırtına dindi, barışı ve demokrasiyi konuşmanın tam zamanı. Demokrasi birleştirir, ayrımcılık ve yok sayma ayrıştırır. Yüzyılını “tek millet” ve “tek inanç” paradigması üzerine inşa eden cumhuriyet, gelinen aşamada hiç kimsenin derdine deva olamamıştır. Mutsuz, ötekileştirilmiş ve kimliğinden ve inancından soyutlanmış, ortak değerleri olmayan bir toplumsal enkaz yaratmıştır. Çözüm, inançlara ve kimliklere eşit mesafede, farklılıkları koruyan demokratik bir toplumun yeniden inşasıdır. Aksi politikalar, devletin her türlü zor araçlarıyla denenmiş ve başarısızlığı tarih tarafından tasdik edilmiştir. Denenmemiş olan, demokratikleşme ve yerelleşmedir. Onun da tam zamanıdır.

